

HÜQUQ**UOT 340.11****RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN HÜQUQİ SFERAYA
TƏTBİQİ PROBLEMİNƏ DAİR****M.F.MƏLİKOVA**
Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə yeni digital (rəqəmsal) texnologiyaların üzə çıxması ilə əlaqədar baş verən rəqəmsallaşma dövrü, həmin texnologiyaların ictimai həyatın müxtəlif sferalarına nüfuz etməsi məsələləri xarakterizə olunur, onların hüququn və hüquqi materiyanın dərkində əhəmiyyətliyi qeyd olunur. Bununla yanaşı, həmin məsələ üzrə nəşr olunmuş əsərlərə istinadən diqqət hüquqi texnologiyaların tətbiqinin, o cümlədən də hüquqa tətbiqinin mümkün neqativ nəticələrinə yönəldilir. Məqalədə rəqəmsal texnologiyaların dövlət-hüquqi gerəkliyin dərk etmə metodları sırasına aid olunması, həmçinin bilik cəmiyyətinin ictimai inkişafın müstəqil mərhələsi kimi tanınmasına dair irəliyə sürülən mövqe əsaslandırılır.

Açar sözlər: rəqəmsal texnologiyalar, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin mümkün riskləri, hüququn normativliyi, informasiya cəmiyyəti, bilik cəmiyyəti, rəqəmsal texnologiyalar hüququn dərkinin metodu kimi.

Rəqəmsal texnologiyaların hüquqşünaslıqda istifadəsi problemi hüquq ictimaiyyətinin geniş marağına səbəb olmuşdur. Hüquqi ədəbiyyatın icmalının da göstərdiyi kimi, həmin problem araşdırma predmetinin rəqəmsal texnologiyalar rakursunda baxılması intensiv olaraq işlənib hazırlanır.

Yalnız ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsi sahəsində deyil, həm də sahəvi hüquq elmləri sferasında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə həsr olunmuş son dövrlərin hüquqi ədəbiyyatında nəşr olunan tematikanı izləmək kifayətdir ki, onun müasir mərhələdə hüquqşünaslığa tətbiq edilməsinin diapazonunu təsəvvür edək. Bununla belə, ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi texnologiyaların, o cümlədən də rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi məsələsinə hüquqşünaslar ilk dəfə deyildir ki, müraciət edirlər.

Ədəbiyyatda hüquqi məsələlərin baxılmasında rəqəmsal texnologiyalarına olan inam, bəzən də onların iqtidarlılığı və sarsılmazlığı haqqında mülahizə yürüdülmür. Bununla əlaqədar alimlərin diqqət mərkəzində yalnız rəqəmsal texnologiyaların anlayışı və onların hüquqla nisbəti deyil, həm də yuridik texnologiyaların növləri, yarımnovlər üzrə təsnifatı məsələləri, həmçinin təsnifatın meyarlarının üzə çıxarılması və s. durur. Eyni zamanda rəqəmsal texnologiya-

ların rolunun obyektiv dəyərləndirilməsi nöqteyi-nəzərindən onların hüquqda, hüquq sahələrində tətbiqinin neqativ nəticələrinin aşkar olunması və ictimai münasibətlərə təsirinin müəyyənləşdirilməsinə cəhdlər edilir.

Hüququn inkişafı və effektivliyinin təşviqinə məqsədli şəkildə yönəlmiş rəqəmsal texnologiyalarla hüququn özünün nisbəti problemi nədən ibarətdir?

Rəqəmsal texnologiyaların anlayışının müəyyən edilməsinə münasibətdə ortaya qoyulan müxtəlif yanaşmaları ümumiləşdirərkən onun cəmiyyətin, dövlətin, hüququn və onlarla bağlı olan institutların dərk edilməsinin dərin proseslərinin açılmasına şərait yaradan dövlət-hüquqi həyata, hüquqi fəaliyyətə rəqəmsal texnologiyaların nüfuz etməsi kimi nəzərdən keçirmək olar. Ədəbiyyatda daha lakonik tərif verilir və rəqəmsallaşma dedikdə "dövlətin, cəmiyyətin və hər bir insanın həyatının bütün sferalarına rəqəmsal texnologiyaların fəal surətdə nüfuz etməsi prosesi" [7, 162] başa düşülür.

Ədəbiyyatda səbəb qismində ictimai həyata, o cümlədən də hüquqi materiyyaya digital (rəqəmsal) və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı olan "rəqəmsallaşma" dövrünün baş verməsi qeyd olunur və bu barədə hüquqşünasların gəlmiş mülhizə haqlı görünür.

Belə hesab olunur ki, yeni rəqəmsal texnologiyaların hüquqi sferada tətbiq olunması hüququn ictimai münasibətlərə təsir sferasının, onun tənzimləyici rolunun dəyişdirilməsinə gətirib çıxara bilər, bütövlükdə hüququn obrazını dəyişdirə bilər. "Rəqəmsal texnologiyalar hüquqi həyatın bütün sahələrini dəyişdirir, hüquqyaratma və hüququn tətbiqi prosesinə təsir göstərir" [7,162]. Cəmiyyətə özünün təsirinin miqyası baxımından rəqəmsal texnologiya ədəbiyyatda sənaye inqilabına bərabər tutulur [15, 102].

Gətirilən mülhizələr faktiki məlumatlarla əsaslandırılır. Belə ki, planetin əhalisinin sayı 7,6 milyard olmasına rəğmən 2018-ci ilə olan məlumata əsasən dünyada internet istifadəçilərinin sayı 4,021 milyarda çatmışdı. Müasir dövrdə cisimlər internetinin (fiziki obyektlər arasında məlumatların ötürülməsi şəbəkəsi konsepsiyasının) formalaşdırılması, Neyronetin işlənilməsi hazırlanması məsələləri müzakirə olunur. Hüquq elminin diqqət mərkəzində olan problemlər öz həllini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bir sıra aktlarında və sənədlərində iqtisadi fəaliyyət sferasında elektron ticarət kimi, elektron kütləvi informasiya vasitələri, sosial şəbəkələr, sms-xəbərdarlıqlar və s. kimi formalar göstərilmişdir [19, 94-95].

Bu baxımdan dünyanın ictimai inkişafında baş verən informasiyalaşma, yeni rəqəmsal texnologiyaların meydana çıxması ilə bağlı olan qlobal dəyişikliklər hüquq elminin əsas inkişaf tendensiya və proseslərinin müəyyənləşdirilməsini, hüququn özündə, hüquqyaratmada və hüquq tətbiqetmədə gedən mühüm dəyişikliklərin öyrənilməsinə tələb edir.

İctimai inkişafda hüququn rolunun, funksiyalarının anlamına rəqəmsallaşmanın təsirinin müxtəlif yollarının əhatəli xarakteristikası üzərində dayanmadan (göstərilən məsələlərdən hər biri müstəqil tədqiqat mövzudur) nəzərdən keçirilən məsələnin çox güman ki, cəlb edə biləcək ayrı-ayrı tərəflərinə dair bəzi mülhizələrimizi oxucunun diqqətinə çatdırmaq istərdik.

1. Ehtimal olunur ki, indiki mərhələdə rəqəmsal texnologiya dövlət-hüquqi problemlərin araşdırılmasında bir panaseyaya (yunancadan tərcümədə - bütün həyati situasiyalarda güya ki, kömək edə biləcək hər şeyə qadir olan xəyali bir vasitə) [16, 509] çevrilmişdir. Xatırladaq ki, rəqəmsal məlumatlar (elektron məlumatlar, qanunvericilik texnikası, süni intellekt və b.) “rəqəmsallaşma dövrü” adlandırılan mərhələyədək də istifadə olunmuşdur. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin neqativ nəticələri haqqında da məsələlərə tədqiqatçıların bu texnologiyaların roluna həsr olunmuş əsərlərində kifayət qədər tez-tez rast gəlmək olur.

Nümunə olaraq P.M.Morxatın "Süni intellekt: hüquqi baxış" adlı monoqrafiyasını göstərmək olar. Həmin monoqrafiyaya S.N.Bratanovski tərəfindən verilmiş rəydə adı çəkilən əsərin "obyektiv olaraq, bu mövzu üzrə müasir elmi hüquqi tədqiqatların içərisində ən yaxşısı olduğu" [6, 202] ifadə olunur. Monoqrafiya müəllifinin elmi nailiyyətlərinin rəyçi tərəfindən qeyd olunan cəhətlərinə diqqəti yönəltmədən baxılan məsələ üzrə müəllif tərəfindən verilən obyektiv qiyməti, xüsusilə qeyd etmək lazımdır, yəni burada süni intellektin istifadə olunmasının yalnız müsbət deyil, həm də neqativ nəticələrinin müəyyənləşdirilməsinə diqqət çəkilir. Göstərilən rəydə də qeyd olunduğu kimi, monoqrafiyada "süni intellektin istifadəsinin riskləri və hüquqi problemləri açılib göstərilmişdir". Monoqrafiyanın süni intellektin hüquq subyektinə həsr olunan 3-cü fəslində isə nəzərdən keçirilən məsələlər - süni intellekt hüquq pozuntusunun real icraçısının aləti kimi; süni intellektin öz hərəkətlərinə görə bilavasitə məsuliyyəti; süni intellektin sistemlərinin zərərə səbəb olan hərəkətlərin törədilməsinə görə üçüncü şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi problemi – süni intellektin istifadəsi zamanı mümkün hüquq pozuntularının və risklərin ola biləcəyinin mümkünlüyü haqqında tam aydın şəkildə şahadət verir.

Başqa misal. Görünür ki, cəmiyyətin həyatının dövlət-hüquqi sferasında hüquqi, o cümlədən də rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin mümkün neqativ nəticələri robotların cinayət məsuliyyətinin problemlərinin tədqiqatçıları tərəfindən qoyulmasına və həlli yollarının axtarışına cəhdlərə onları stimullaşdırmışdır. Bunu elmi işin müəllifi V.N.Nekrasov tərəfindən yaranan situasiyanın xarakteristikasının verilməsi də təsdiq edir. O, qeyd edir ki, "yeni texnologiyaların üzə çıxması bir tərəfdən cəmiyyətə iqtisadiyyat, təhsil və mədəniyyət sahələrində böyük fayda vermiş oldu, digər tərəfdən isə cinayətlərin yeni növlərinin üzə çıxmasına və ənənəvi formalarının inkişafına gətirib çıxardı" [14, 134]. Ədəbiyyatda bir sıra xarici ölkələrdə robotların istifadəsinin neqativ nəticələri qeyd olunur. Buna misal olaraq robotların köməyi ilə narkotiklərin yayılmasını, pilotsuz avtomobillərdə insan ölümünü, silahlanmanın tam avtonom sistemlərinin yaradılması ideyasının üzə çıxmasını və s. göstərmək olar [14, 134].

Müxtəlif tədqiqatçıları arasında fikir ayrılığı əsas etibarilə robotların iştirakı ilə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin kimin daşılmalı olduğu, başqa sözlə desək, cinayətlərin subyektivi qismində robotların və ya onlardan cinayətkar məqsədlərlə istifadə edən şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması ilə bağlı

məsələnin həllində özünü büruzə verir. Qeyd edək ki, hüquqi məsuliyyətin subyektləri kimi robotların hüquqi statusunu istisna edən tədqiqatçıların mövqeyi daha obyektiv və daha məqbul görünür.

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin mümkün neqativ nəticələri üzərində diqqəti cəmləməklə yazdığımız məqalədə dövlət-hüquqi problemlərin həllində onların rolunun kiçildilməsi istəyindən də uzaq olduğu vurğulanır. Lakin robotların istifadəsi həmin prosesin nəticələrinin obyektiv dəyərləndirilməsinin, ictimai həyatın müxtəlif sferalarında rəqəmsal texnologiyaların fəaliyyət təzahürünün nəticəsinin sağlam düşüncə ilə nəzərə alınmasının zəruriliyini ifadə edir.

Yuxarıda ifadə olunan mövqeyimizin təsdiqi üçün daha bir vacib məqama diqqəti yönəltmək istərdim. Bu, rəqəmsal texnologiyaların işlənilib hazırlanması və tətbiqi zamanı insan faktorunun, idraki prosesin nəzərə alınmasının zəruriliyidir. Predmetini elmi icadlar, ixtiralar və s.-nin təşkil etdiyi idrak prosesi yeni texnologiyaların tətbiqinin nəticələrinin əhəmiyyətli yekunlaşmasında böyük rola malikdir. Həmin məsələ daha geniş araşdırmaları tələb etdiyindən bununla bağlı fikirlərimi M.K.Kleandrovun "Hüququn fundamental elmi və onun bəzi istiqamətləri haqqında" əsərində öz ifadəsini tapan bir cümlə ilə tamamlamaq istərdim: "...Elm ilk növbədə fərd olaraq insanın təfəkkür prosesinin, idraki fəaliyyətinin nəticədir" [9, 24].

2. Rəqəmsal texnologiyalara həddindən artıq aludə olmaq müəyyən dərəcədə hüququn atributiv xassəsini – normativliyinin istisna etməsinə gətirib çıxarır. Hüququn sosial hadisə kimi qiymətləndirilməsi onun normativ sistemliliyini heç də istisna etmir, əks təqdirdə, o, tarixən sosial normalar sistemindən ayrılı bilməzdi.

Ədəbiyyatda hüququn ilk növbədə əxlaqla və onun prinsipləri olan ədalət, hümanizm ilə, həmçinin etika ilə, iqtisadiyyatla, siyasətlə, dinlə bağlı olan mürəkkəb ziddiyyətli sosial hadisə kimi məhdud normativist anlamının həddlərindən kənara çıxan ideyalar söylənilir. Bu zaman xüsusi diqqət hüququn etik əsaslarına verilir [4, 13-102; 18, 20-46, 86-122]. Müxtəlif hüquq institutlarının - hüquq düşüncəsi, hüquq münasibətlərinin və s. normalar sistemindən başqa hüququn anlayışına digərlərinin də daxil edilməsi ilə hüququn geniş anlayışı haqqında mövqe də ortaya qoyulmuşdu. Mahiyyət etibarilə burada hüququn anlayışına bir sıra hüquqi kateqoriyaları daxil etmək hesabına onun anlayışının genişləndirilməsi, bir növ zənginləşdirilməsi təklif edilir. Məsələnin belə qoyuluşunda müəyyən məntiq də mövcuddur. Hüquqi anlamın çərçivələrinin genişləndirilməsi mahiyyət etibarilə onun sosial hadisə kimi təbiətinin, bu kateqoriyaların bütün atributları ilə birlikdə onun əxlaqi dəyərinin açılmasına kömək edir. Bununla belə unutmamaq lazımdır ki, hüquq norma ilə üzvü şəkildə bağlıdır, mahiyyət etibarilə dövlət hakimiyyətindən gələn və ictimai münasibətlərin rəsmi tənzimləyicisi rolunu yerinə yetirən normalar sistemini özündə ehtiva edir. Bu anlamda hüququn normativliyi ilk növbədə onun ictimai münasibətlərin tənzimləyicisi kimi təyinatında ifadə olunur.

Bundan başqa fikrimizcə, müxtəlif hüquqi kateqoriyaların hüququn an-

lamına daxil edilməsi mahiyyət etibarilə bu fenomenin anlayışının hüdudlarının "yuyulması"na, hüququn tərifindən dəqiqliyin, konkretliyin itməsinə və nəticədə onun ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinin effektivliyinin azalmasına gətirib çıxara bilər.

Ehtimal etmək olar ki, əgər hüquq müstəsna olaraq dövlət məcburetməsi ilə təmin olunan hakimiyyət aləti kimi nəzərdən keçirilməsə, hüququn normativizmi heç də onun mənəvi əsaslarını, hüququn adı çəkilən hüquq institutları ilə qarşılıqlı şəkildə realizəsini istisna etmir. Başqa sözlə ifadə olunsaydı, hüququn normativliyi onun anlamının genişliyi ilə uzlaşır ki, bu da onun ictimai münasibətlərin tənzimləyici rolunu heç də kiçiltmir. Hüquqi anlamın belə vəziyyəti Q.V.Maltsev tərəfindən kifayət qədər dəqiq şəkildə göstərilmişdir. Onun qeyd etdiyi kimi, "hüquq, onu necə müəyyən etmələrindən asılı olmayaraq, həmişə və dəyişilməz olaraq normativ səciyyə daşıyır. Bu halı inkar edən hər hansı konsepsiya ziyanlıdır. Eyni ilə də hüququn "geniş" anlamından qaçmaq da olmaz, çünki hüquq varlığın müxtəlif səviyyələrində özünü ifadə edir, o, özünün normaların məcmusu kimi tərifindən çıxış etməklə təsəvvür etdiyimizdən də daha mürəkkəb və geniş miqyaslıdır" [13, 33-34]. Ola bilsin ki, bu, hüququn anlamına yanaşmada ən yaxşı variantdır.

3) Rəqəmsallaşma dövrü postindustrial cəmiyyətin təkamülünün informasiya cəmiyyəti adını almış yeni mərhələsinə uyğunluğu və bu cəmiyyətin inkişaf prosesində daha yüksək mərhələsinə - biliklər cəmiyyətinə keçməsi qeyd olunur. Biliklər cəmiyyətinin meyarlarının və prinsiplərinin 2005-ci ildə YUNESKO -nun Ümumdünya məruzəsində təsvir edilmişdir. Məruzədə qeyd olunmuşdur ki, informasiya cəmiyyəti texnologiyaların nailiyyətlərinə əsaslanır, biliklər cəmiyyəti isə daha geniş sosial, etik və siyasi parametrlərlə xarakterizə olunur; yeni informasiya və kommunikativ texnologiyaların inkişafı biliklər cəmiyyətinin yaranması üçün şərait yaratmışdır. Həmin məruzədə biliklər cəmiyyətinin fəaliyyət prinsipləri - mövqelərin azad şəkildə ifadə edilməsi, informasiyalara və biliklərə ümumi əlçatınlılığı, mədəni və dil müxtəlifliyinə hörmət bəslənməsi öz əksini tapmışdır. Digər sənədlərdə, məsələn, 2006-cı ilin 16 noyabrında qəbul edilmiş Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçı dövlətlərinin Parlamentlərarası Assambleyasının qərarında biliklər "gerçəkliyin dərk prosesinin, insan şüurunda onun təsəvvürlər, anlayışlar, mühakimələr, nəzəriyyələr şəklində adekvat olaraq əks etdirilməsinin nəticəsi..." kimi müəyyənləşdirilir. "Biliklərin əsasında bacarıqlar, vərdislər və səlahiyyətlik qazanılır" [8, 103-221].

Çox saylı tədqiqatçıların gəldiyi ümumi nəticə yeni digital-kommunikasiya texnologiyalarının ictimai həyatın bütün sferalarına intensiv şəkildə tətbiq olunmasının tanınmasından ibarətdir. Həmin nəticə eyni zamanda biliklər cəmiyyətinin müstəqil bir cəmiyyət olaraq ictimai inkişafın informasiya cəmiyyətindən sonrakı daha yüksək pilləsi kimi baxılmasının YUNESKO-nun yuxarıda qeyd olunan Ümumdünya məruzəsinə uyğunluğunda özünü ifadə edir. Bununla belə qeyd edilməlidir ki, müstəqil cəmiyyət kimi biliklər cəmiyyəti haqqında ideya bütün tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunmur. Həmin tədqiqatçılar

öz mövqelərini onunla əsaslandırırırlar ki, informasiya və biliklər postsənaye cəmiyyətinin əsasını təşkil edirlər [5,4]. Belə yanaşma aşağıda göstərilən əsaslar baxımından daha düzgün hesab edilə bilər.

Belə ki, "informasiya cəmiyyəti" və "biliklər cəmiyyəti" anlayışlarının nisbətini baxılması zamanı ilkin olaraq onların məzmunu xarakteristikası çıxış etməlidir. Həmin məzmunu xarakteristika belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, prinsip etibarilə informasiya və bilik çoxsaylı parametrləri üzrə uyğun gələn, üst-üstə düşən iki "qohum" hadisələr kimi çıxış edirlər. Bunu onların fəlsəfi planda anlamı da təsdiq edir: informasiya (lat. informatio - izahetmə, şərhətmə) ilk növbədə "müəyyən xəbərlər, hər hansı məlumatların, biliklərin məcmusu" [1,188] kimi müəyyən edilir. "Biliyə" gəldikdə isə, o, "insanların ictimai, maddi və mənəvi fəaliyyətinin məhsulu" kimi baxılır... Daha sonra "biliyi dağınıq, pərakəndə təsəvvürlərin ümumi əhəmiyyəti olan, nəzəri cəhətdən sistemləşdirilmiş forma qəbul etməsi, gələcək insan fəaliyyəti üçün möhkəm bir əsas, istinadgah kimi saxlanıla, ötürülə və varisliklə inkişaf etdirilə biləcək olanın qorunub saxlanılması" [1, 60] kimi nəzərdən keçirilir.

Yuxarıda göstərilənlərdən məntiqi olaraq aşağıdakı nəticələrə gəlmək mümkündür:

a) İnformasiya cəmiyyətinə xas olan bilik mahiyyət etibarilə onun mühüm tərkib elementlərindən biri sayılır. İnformasiya özündə bilikləri ehtiva etdiyi kimi, biliklər də informasiyanı özündə ehtiva edir;

b) İnformasiya və biliyi bir-birindən ayırmaq hüquqi baxımdan qəbul edilməzdir, çünki bu vahid bir prosesdir. Yeri gəlmişkən, əvvəldə qeyd etdiyimiz informasiyanın anlayışına əlavə olaraq onu sözün geniş mənasında anlaşılan, «istehsalata aid olan, yaddaşın qorunması və yenidən işlənməsi, informasiyanın bütün növlərinin yayılması və s. haqqında biliklər sistemi» [1, 189] kimi müəyyən edilir. Onlar eyni bir məcrada inkişaf edirlər, dəyişilirlər və bir-birindən asılıdırlar. Onlar eyni bir cəmiyyətdə yanaşı mövcuddurlar.

Bu rəkursda elmin ictimai həyatın bütün sferalarına nüfuz etməsi kimi bilik cəmiyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri eyni dərəcədə informasiya cəmiyyəti üçün də səciyyəvidir. Özü də bilik cəmiyyətini informasiya fəaliyyəti olmadan, informasiyasız təsəvvür etmək çətindir.

İnformasiya və bilik arasında fərqlərin olduğunu iddia edən tədqiqatçıların belə bir fikri ilə razılaşmaq çətindir ki, informasiya yalnız keçmişlə və indinin müəyyən hissəsi ilə uzlaşdığı halda, «bilik irəlicədən nəyi isə söyləməyə, səbəbli əlaqələri üzə çıxarmağa və ya gələcək hərəkətlərə münasibətdə qərarlar qəbul etməyə imkan verir» [19, 93] .

Hesab etmək olar ki, hətta bu yanaşmanın qəbul olunduğu halda belə fərqləndirici cəhətlər informasiya və biliyin bir-birini şərtləndirən iki hadisə olduğu ilə bağlı müddəanı inkar etmir. Bu, iki hadisənin real vəziyyətidir. Onların özlərinə xas olan xüsusi əlamətləri də mövcuddur. Əks təqdirdə onların tam identikliyi də tanımaq lazım gələrdi.

Biliklərin müxtəlif səviyyələrinin insan cəmiyyətinin inkişafının ayrı-

ayrı mərhələləri üçün xarakterik olan bir hadisə olduğu haqqında müddəanın sübuta ehtiyacı yoxdur. Bu, bütövlükdə ictimai inkişafın müxtəlif dövrlərinə müxtəlif dərəcələrdə uyğunluq təşkil edir. Məsələn, məlumdur ki, Roma hüquqşünaslığının II-III əsrləri tarixə onun çiçəklənməsi dövrü kimi daxil olmuşdur. Cəmiyyətin inkişafının müxtəlif mərhələlərində onun həyatı fəaliyyətinin dövlət-hüquqi sferalarına Roma hüququnun təsirini, dünyanın müasir hüquq sistemləri tərəfindən Roma hüququnun resepsiyasını qeyd etmək kifayətdir. "Roma hüquqşünaslarının yaradıcılığı Avropanın hüquqi və siyasi fikrinə mühüm təsir göstərmişdir. Roma hüquqşünaslarının əsərlərini Orta əsrlərin hüquqşünasları öyrənmiş, şərh etmiş və tədris etmişlər" [2,81]. Roma hüququ üzrə keçirilən Avrasiya seminarında onun iştirakçılarının biri tərəfindən Roma hüququ «hüquqşünaslığın mənimsənilməsinin əsasları, peşəkar hüquq mədəniyyətinin hüquq nəzəriyyəsinin və çoxsaylı sahəvi fənlərin ehkamlarının fundamenti» [3, 148] kimi xarakterizə olunmuşdur.

Biliklərin təntənəsinin ən parlaq nümunələrindən biri Maarifçilik dövrüdür. Bu, elmi, fəlsəfi və ictimai fikrin inkişafı ilə bağlı olan Avropa mədəniyyətinin ən başlıca mərhələlərindən biridir. Feodalizmdən kapitalizmə keçid dövrünün bu progressiv ideya cərəyanının əsasında rəşionalizm və azadfikirlilik dururdu. Bu cərəyanı Böyük Fransız inqilabının ideoloji hazırlığın əsası kimi qəbul edilir. Maarifçiliyin prinsipləri ABŞ-ın İstiqlaliyyət Bəyannaməsində, Fransada qəbul olunan İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsində öz əksini tapmışdır. Maarifçilik mərhələsinin şüarı qismində biliklərin yayılması, idraka söykənən qanunvericilik, siyasi azadlıqlar və vətəndaş bərabərliyi çıxış edirdi. Maarifçilik ölkədə biliklərin, təhsilin, təhsil-tərbiyə və mədəni-maarif təsisatlarının sistemi [17, 1082] kimi müəyyən edilir. Maarifçiliyin məşhur nümayəndələri, fikir nəhəngləri olan C.Lokk, Volter, J.-J.Russo, Ş.Monteskye, P.A.Holbax, K.A.Helvetsi, D.Didro, F.Şiller, T.Ceferson, T.Peyn və b. dünyanı yaxşılığa doğru dəyişmək iqtidarında olan biliklərin (oxu: ideyaların, elmlərin və s.) yayılmasına mühüm əhəmiyyət verməklə insanın bərabərliyinə, azadlığına əsaslanan idrakin hökmranlığı uğrunda mübarizə aparırdılar.

Beləliklə, biliklərin bütün digər amillər, daha həlledici sosial faktorlar üzərində prioritet kəsb etməsi ilə bağlı tarixi mərhələlərin nümunələri az deyildir. Məsələn, İntibah dövrünü göstərmək olar. İntibah mərhələsi (Qərbi Avropa ölkələrinin mədəni inkişafındakı dövr) fəlsəfə, astronomiya (Kopernik), coğrafiya, təbiətşünaslıq, anatomiya (Vezali), memarlıq və heykəltəraşlıq (İtaliyada Leonardo Da Vinçi, Raffaella, Mikelancelo, Tisian, Almaniyada Dürer, Nixart, Fransada Fuke, Quton, Klue və digər rəssamlar, memarlar və heykəltəraşlar), XV əsrin ortalarında kitab çapının ixtirası və s. kimi böyük elmi kəşflərlə əlamətdar idi. Bu mərhələnin xarakterik xüsusiyyətləri qismində humanist dünyagörüşünü, antiklerikal xarakteri, insana, eləcə də onun hüdudsüz imkanlarına, onun iradəsinə və idrakı qüvvəsinə inamı, sxolastikanın və asketizmin inkarını, onlara qarşı olaraq dünyəvi elm və təhsilin ortaya atılmasını qeyd etmək olar. Həqiqətən də "XVI əsr Avropanın həyatında mənəvi, mədəni,

siyasi, dini dəyişikliklər və sarsıntılarının olduğu bir dövrdür" [2, 109].

Bununla belə, biliklərin, elmlərin, yeni ideya istiqamətlərinin, kəşflərin yayılması ilə fərqlənən həmin cəmiyyət ümumdünya tarixində qəbul edildiyi kimi qalmaqda davam edir.

4) Hesab etmək olar ki, hüququn və hüquqi materiayanın dərk edilməsində rəqəmsal texnologiyaların bütövlükdə əhəmiyyəti və yaxud indiki dövrdə qəbul edilən “nüfuz etmə”, “tətbiq edilmə” formasında ifadələr kimi onların istifadəsi hüququn atributiv xassələrini dəyişmişdir. Yəni yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, onun normativliyini istisna etmir. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, fikrimizcə, hüququn yeni aspektlərinin dərk edilməsinə, onun indiyə qədər məlum olmayan tərəflərinin, funksiyalarının, sosial əlaqələrinin açılmasına, hüququn yeni məzmun rakursunda baxılmasına kömək edir. Məsələ ondadır ki, ictimai həyatın müxtəlif sferalarında yeni sosial proseslər yeni metodların axtarışını, bütövlükdə metodologiyanın elementlərinin yenilənməsini tələb edir. Rəqəmsal texnologiyaların belə rolu, təyinatı onları idrak üsulları, metodları və qaydalarının sırasına aid etməyə, başqa sözlə desək, metodologiyanın elementlərindən birinə aid etməyə imkan verir. Belə status heç bir halda rəqəmsal texnologiyaların əhəmiyyətini kiçiltmir, əksinə, onların rolunu, əhəmiyyətliliyini, unikallığını daha da qabardır. Ona görə ki, “metod öyrənilən hadisələrə, predmetlərə və proseslərə yanaşmanı, həqiqətin elmi dərkinin və müəyyənləşdirilməsinin planlaşdırılmış yolunu ehtiva edir” [11, 17]. Metod həm də «idrak üsulu», “öyrənilən predmetin təfəkkürdə canlandırılması üsulu” [10, 179] kimi müəyyənləşdirilir. Bu məqamda məşhur hüquqşünas-alim Q.Yellinekin sözlərini nümunə olaraq gətirmək yerinə düşərdi. O, yazırdı ki, hər hansı araşdırma «idrak və məntiq nəzəriyyəsi sahəsində yeni axtarışların nəticələrinin əsasında metodoloji prinsiplərin müəyyən edilməsi ilə başlanılmalıdır» [12, 25].

ƏDƏBİYYAT

1. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası, 1997, 520 s.
2. Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi /Məsul Redaktor O.E.Leyst. M.: Zertsalo, 2006, s. 81. (azərb.dilinə tərcümə edən: T.K.Zeynalova). Bakı: Nurlan, 2008, 390 s.
3. Алексеева Т.А. Рецепция римского права: общие принципы и современность (Обзор III Евразийского семинара по римскому праву) //Государство и право, 2020, № 1.
4. Алекси Роберт. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму). Пер. с немецкого. М.– Берлин: Инфотропик Медиа, 2011, 192 с.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. М., 1999.
6. Братановский С.Н. «Разумные машины» в глазах правоведа /П.М.Морхат. Искусственный интеллект: правовой взгляд // Гос-во и право, 2019, №1.
7. Грудцына Л.Ю. Рецензия на монографию «Цифровизация правотворчества: поиск новых решений / Пашенцев Д.А., Залоило М.В., Иванюк О.А. М.: ИНФРА-М., 2019 //Государство и право, 2020, № 1.
8. Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств-участников СНГ. ч.2, 2007, № 39.
9. Клеандров М.И. О фундаментальной науке права и некоторых ее направлениях // Государство и право, 2020, № 5.
10. Краткий философский словарь. М., 2000.

11. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М.: Дело АНХ, 2009, 528 с.
12. Марченко М.Н. Проблемы общей теории государства и права (государство). В 2 томах. Том 1, Учебник. М.: Проспект, 2015, 744 с.
13. Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы. М., 1999.
14. Некрасов В.Н. Уголовная ответственность роботов: актуальные проблемы и направления дальнейшего развития // Гос-во и право, 2019, №5.
15. Пашенцев Д.А., Алимова Д.Р. Новації правотворчества в условиях цифровизации общественных отношений // Государство и право, 2019, № 6.
16. Словарь иностранных слов. Под ред. И.В.Лехина и проф. Ф.Н.Петрова. М.: Гос-ое изд-во иностранных и национальных словарей, 1955.
17. Советский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1981, 1600 с.
18. Тарасенко В. Г. Постулаты права. М.: Городец, 2009, 128 с.
19. Хмелевская С.А., Ермаков Д.Н. Специфика правового регулирования в цифровую эпоху: социально-философские размышления // Государство и право, 2019, № 4

К ПРОБЛЕМЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРАВОВОЙ СФЕРЕ

М.Ф.МЕЛИКОВА

РЕЗЮМЕ

В статье характеризуется эпоха цифровизации, наступившая в связи с появлением новых дигитальных (цифровых) технологий, их проникновение в различные сферы общественной жизни, отмечается их значимость в познании права и правовой материи. Вместе с тем со ссылкой на публикации по данному вопросу акцентируется внимание на возможных негативных последствиях внедрения цифровых технологий, в частности, в право. В статье обосновывается отнесение цифровых технологий к числу методов познания государственно-правовой действительности, а также позиция относительно неприятия выделения общества знаний как самостоятельного этапа общественного развития.

Ключевые слова: цифровые технологии, возможные риски внедрения цифровых технологий, нормативность права, информационное общество, общество знаний, цифровые технологии в системе методов познания права.

ON THE PROBLEM OF APPLYING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE LEGAL FIELD

M.F.MALIKOVA

SUMMARY

The article characterized the era of digitalization, which began in connection with the emergence of new digital (cybernated) technologies, their penetration into various spheres of public life, notes their importance in the knowledge of law and legal matter. At the same time, with reference to publications on this issue, attention is focused on the possible negative consequences of the introduction of digital technologies, particularly, in law. The article substantiates the attribution of digital technologies to the number of methods of cognition of state and legal reality, as well as the position regarding the rejection of the separation of the knowledge society as an independent stage of social development.

Keywords: digital technologies, possible risks of introducing digital technologies, legal normativity, information society, knowledge society, digital technologies in the system of methods of cognition of law.